

שיטת הרמב"ם בדיון ייעוד באמה עבריה

א. הסוגיה

איתא בגמרא:

"ואמר רב עמרם א"ר יצחק: הכא בקדושי יעוד ואלביא דרבי יוסי ברבי יהודה דאמר 'מעוהו הראשונות לאו לקידושין ניתנו'..." (קידושין י"ה, ב).

ממהלך הגמרא נראה, שאם מעוהו ראשונות לקידושין ניתנו - נחשב האב כמקדש את בתו בשעה ראשונה, ואם לאו לקידושין - ניתנו - נחשבת היא שמקדשת את עצמה בזמן הייעוד.

כך נראה גם בפשטות מהגמרא לקמן, בברייתא המובאת שם:

"ת"ר כיצד מצות יעוד? אומר לה: בפני שנים: הרי את מקודשת: לי, הרי את מאורסת לי, אפילו בסוף שש ואפילו סמוך לשקיעת החמה, ונוהג בה מנהג אישות ואינו נוהג בה מנהג שפחות.

ר' יוסי ברבי יהודה אומר: אם יש שהות ביום - כדי לעשות עמו שוה פרוטה - מקודשת, ואם לאו - אינה מקודשת..."

(דברי חכמים הם) משל לאומר לאשה 'התקדשי לי מעכשיו לאחר שלשים יום' ובא אחר וקידשה בתוך שלשים יום, שמקודשת לראשון..."

תניא אידך וכו', משל לאומר לאשה 'הרי את מקודשת לי לאחר שלשים יום' ובא אחר וקידשה בתוך שלשים יום, שמקודשת לשני... (וזהו) משל לר' יוסי בר' יהודה" (י"ט, ב).

כלומר: לתכמים נחשבת כמקודשת משעה ראשונה, ולר"י בריי מקודשת משעת ייעוד בלבד, וזו הסיבה שהוא סובר, שדווקא אם יש שהות ביום כדי לעשות עמו שוה פרוטה - מקודשת, ואם לאו - אינה מקודשת.

סוגיה זו זכתה לפירושים רבים בראשונים, ובהמשך אנסה לבאר אותה כמו שנראה לי בשיטת הרמב"ם, כפי שהיא משתקפת בפרק ד מהלכות עבדים. לפני כן אציג מספר קושיות בשיטה זו.

ב. קושיות על שיטת הרמב"ם

1. הרמב"ם פסק בהלכה זו, שניתן לייעד אפילו בסוף שש סמוך לשקיעת החמה, ואם כן הכריע כדעת חכמים ש'מעוהו הראשונות לקידושין ניתנו' וכמו שכותב מ"ך אחרי כן. הייעוד א"כ נחשב כאישות ולא כשפחות. אולם בהלכה יג נכתב במפורש שייעוד אינו

- נחשב לאישות אלא **לשפחות**. כך הקשו כל המפרשים, עיין בכס"מ ובאחרונים האחרים.
2. שאלה נוספת נמצאת באחרונים, כל אחד בסיגנונו הוא, ואני מציינה כפי שהקשה ה"אור שמח": בהלכה טו כותב הרמב"ם, שאם האדון ייעד לבסוף את האמה לבנו - לא חלו הקידושין של האב. מכאן משמע, שחלות הקידושין לבן האדון הם למפרע, שאם לא כן הם לא היו יכולים לעקור את קידושי הראשון (ולולי זברי הרמב"ם באמת חלות הקידושין של הבן היא רק משעת ייעוד, שהרי אולי היה קטן בשעת המכירה). איכ צ"ע: הרי זה ממש דין של **ברירה**, וכבר נפסק ברמב"ם שאין **ברירה**, וכיצד ייתכן שבשעת המכירה ייחשבו הקידושין כחלים למפרע כאשר בעתיד או האדון או בנו ייעדו אותה?
3. הרמב"ם פוסק בהלכה ג, **שהאב** הוא הכותב את השטר על מכירת האמה העבריה, וכבר שאלו מדוע פסק כרב. הסדא ולא כרב הונא.
4. בהלכה ז כותב הרמב"ם כלשון הברייתא, שצריך לייעדה בפני שני עדים. והקשו מדוע צריך שני עדים **בייעוד** ולא במכירה, שהיא למעשה שעת חלות הקידושין¹.
5. עוד שם ברמב"ם כתב, שהייעוד לבן לא נעשה על ידי הבן אלא על ידי **האב**. וכבר העירו על זה מדוע הוצרך לכתוב כך.
6. עוד שם העיר בלח"מ שרשי, בפירושו לחומש, כותב שאומר לה "הרי את מיועדת לי בכסף שקיבל אביך בדמך" (שמות, כ"א, ט), והרמב"ם לא כתב מזה כלום.
- ולי יש להוסיף ולהעיר, דהרי ייתכן שקנאה בשטר או במתנה; ואם כן גם לחכמים מייעד אותה בכסף כר"י בר"י, ואז הרמב"ם חייב להזכיר את הכסף, ואינו עושה זאת.
7. עוד קשה על הרמב"ם, שפסק בהלכה ח שצריך את **דעתה** ורצונה של האמה לייעוד, ולא כרוב הראשונים.

ג. הסבר מחלוקת חכמים ור"י בר"י

ונראה לי להסביר, ששיטת הרמב"ם בסוגיה זו היא ברורה ועקבית לכל אורך הדרך. מהלך הגמרא שהובא לעיל הוא שיטתו של רב עמרם בהבנתו את מחלוקת ר"י בר"י וחכמים. לענ"ד נראה שבגמרא עצמה ישנה גם הבנה אחרת במחלוקת זו, והיא שיטתו של רב נחמן בר יצחק (יט, א). לדעת רנב"י **גם לר"י בר"י** מעות ראשונות לקידושין ניתנו ובכל זאת הוא סובר, שחלות הקידושין הם רק בסוף כשמייעדה. אם כן אפשר לומר, שאין קשר בין המושג "מעות ראשונות לקידושין ניתנו" לבין "חלות" דין קידושין, ולא רק בדעת ר"י בר"י אלא גם בדעת חכמים. לכן ייתכן שגם אם נפסוק להלכה, שמעות ראשונות לקידושין ניתנו - אין לראות בזה שהאמה מקודשת משעה ראשונה (ובעז"ה מצאתי, שבכיוון זה מיישב "מרכבת המשנה" את הרמב"ם, אלא שהוא נוגע רק בנקודה זו, ע"ש).

1. ועיין חידושי הגרי"ח הלוי, ייבום וחליצה, ד, טז; שערי יושר שער ז פרק טז.

- אם ננתה את הקשר שיש בין הבעל לאשתו, נראה כי הוא מתחלק לשניים:
1. קשר בעל אופי ממוני.
  2. קשר בעל אופי איסורי.

אמנם אין האשה רכוש בעלה, אבל ברור שקיים כאן קשר קנייני, שניתן כאמור לנתחו לשניים.

האופי הממוני מתבטא במספר דברים, לדוגמה: "אין קניין לאשה בלא בעלה", חיוב הבעל בכסות, ירושת-הבעל את אשתו ועוד. האופי האיסורי בא לידי ביטוי בחיי האישות בכלל.

גם בקידושין עצמם באים שני המישורים הללו לידי ביטוי. אם ננתח את מעשה הקידושין, נראה גם בו שני דברים:

1. כסף קידושין.
2. הסכמה ורצון האשה להתקדש.

והנה, כסף הקידושין אינו הגורם עצמו למעשה הקידושין, אלא כמו בכל הקניינים כולם מעשה הקניין מראה על גמירות דעת, ולמעשה גמירות הדעת היא זו הקונה. כך גם בקידושין: כסף הקידושין הוא מעשה הקניין, אבל רצון האשה והסכמתה לקידושין - וכלשון הר"ן (בנדרים ל) "להפקיר עצמה" - הוא המאפשר לקנות קניין אישותי בה.

עפ"י נאמר, שגם בזכות האב בבתו - התורה זיכתה לו שני דברים:

1. האפשרות למוכנה כאמה עבריה.
2. האפשרות לקדש אותה לכל אדם, ואז הוא עומד במקומה.

מובן, שכאשר האב מקדש אותה לאחר - הוא מקבל את הכסף, והוא בעל הרצון בעניין הקידושין.

ונראה בזה, שגם לחכמים וגם לר"י בר"י אין שום חלות של קידושין בשעת מכירת הבת לאמה. כל מחלוקתם היא **במהות** הזכויות שנמסרו לאדון ע"י האב:

לדעת ר"י בר"י מסר האב לאדון את **הזכות הממונית** שיש לו בבתו ולא את הזכות האיסורית באפשרות לקדש לו אשה. האב מסכים שאם האדון ירצה ליעד לו את האמה - הוא יסיך את זכותו, אבל כל עוד לא מייעד האדון את האמה - נשארת זכות הקידושין של הבת **לאביה** ולא עוברת לאדון. ממילא, אם האב מקדש בינתיים את בתו למישהו אחר - היא מקודשת לשני. וכך תוסבר כוונת הגמרא:

"משל לאומר לאשה 'הרי את מקודשת לאחר שלשים יום'... משל לר' יוסי ברי יהודה" (יט, ב)

לא "משל" כהסבר רש"י, אלא כפשוטו: "**דמיון**" למה שאמר ר"י בר"י. הגמרא באה לומר שיש דמיון בין זה לזה, אבל מובן שיש שוני גדול: אין כאן התייחסות לחלות הקידושין אלא רק לדמיון במסירת הזכויות שנתן האב למעשה הקידושין שנעשה באשה (אע"פ שגם בחלות באמת יוצא כאן דמיון מוחלט).

אולם חכמים סוברים, שבשעת מכירת האמה מוסר האב לאדון **גם את הזכות**

הממונית וגם את הזכות האיסורית; וממילא אין לאב זכות לקדש את בתו. גם הם מודים שאין להסביר שבשעת המכירה האדון מקדש אותה ולא שיתברר אח"כ שהייתה מקודשת למפרע, אלא שבסך הכל העביר האב זכויות שהיו לו בבתו. וכך תובן כוונת הגמרא באומרה שדברי חכמים הם

"משל לאומר לאשה 'התקדשי לי מעכשיו לאחר שלשים יום'..." (שם)

שם באמת החלות היא למפרע, אבל זה רק **משל ודמיון**, ולכן לא נוכל ללמוד שגם כאן תהיה החלות למפרע, אלא כאן הכוונה שנמסרו זכויות האב בבתו, וממילא סר כוח האב לגמרי.

ד. תירוץ הקושיות על הרמב"ם

איך נעשית העברת זכות זאת שיש לאב? **ע"י המכירה לאדון**, בזה נסביר את מחלוקת חכמים ור"י בר"י במושג "מעות ראשונות לקידושין ניתנו". לדעת חכמים ניתן לראות במעות הללו של המכירה ויתור כללי של האב על זכויותיו בבתו, ומכיוון שכך - נחשב האדון למעין אביה של האמה. והנה: אם האב היה מקדש את בתו לעצמו - ברור שלא היה צריך לתת כסף קידושין לאיזה אדם, שהרי היא שייכת לו, אלא שהקידושין אסורים ולא חלים. אבל האדון הרי כן יכול לקדשה לעצמו, והיות שכל זכויות האב בבתו נמסרו לו - לא שייך לתת גם מעות קידושין בנוסף למעות המכירה; ואין צריך בהם כלל (וכבר ראיתי כיוון כזה באחד האחרונים, שבקידושי ייעוד אין צריך כסף קידושין). כך נבין מדוע לא הזכיר הרמב"ם מעניין הכסף כלל, ומשמע שאפילו כאשר מקדשה בשטר - אין צריך לתת כסף קידושין, דבאמת אין צריך כסף קידושין בייעוד (ואולי זו כוונת הירושלמי שכתב: "מקדשה בדברים בלבד", וכבר עמדו כל האחרונים בביטוי זה של הירושלמי).

בדברנו על מסיקת הזכות האיסורית לאדון, כוונתנו שנמסרה לו הזכות לקדשה לעצמו בלא הסכמת האב, אבל **עצם הרצון** של האשה לקידושין **לא נמסר לו**, אלא הועבר מהאב לבתו; דבר זה לא יכול האב למסור למישהו אחר. זו הסיבה שפסק הרמב"ם בהלכה ה' שבשעת הייעוד נצטרך את הסכמת האמה להתקדש, ובלי זה לא יחול כלום. כמו"כ מובן מאוד הפסק בהלכה ז', מדוע צריך עדים דווקא בשעת הייעוד אבל במכירה אין צורך בעדים, דבמכירה לא חל כלום, וחלות הקידושין היא רק בשעת הייעוד.

לעומת דעת חכמים, סובר ר"י בר"י שבשעת המכירה נמסרה רק הזכות הממונית לאדון אבל אין כוח ביד האב להפקיע מעצמו את הזכות האיסורית ולהעבירה לאדם אחר. התורה חידשה בפרשת אמה עבריה רק את האפשרות למוכרה ולהפסיד את הזכות הממונית שיש לו בה. ממילא, כאשר רוצה האדון לייעדה - חייב לתת כסף שייחשב לכסף קידושין, והחלות תהיה רגע של הייעוד.

על פי הסבר דעת חכמים, נמשיך להבין עוד הלכות שהיו תמוהות לנו ברמב"ם. מובן מדוע צריך דווקא האב לכתוב את השטר, ולא האדון; אין כאן קניין סתם אלא העברת זכות איסורית. מהאב לאדון, והעברה זו יכולה להתבצע רק ע"י אמירה מפורשת של האב

(הלכה ג). מדוע האדון הוא המייעד את האמה לבנו ולא הבן בעצמו (הלכה ז)? היות שהזכויות נמסרו דווקא לאדון ולא לבן - אין לבן שום זכות לקדש את האמה בעצמו. רק האב יכול לעשות זאת, ואינו שונה בכך מאביה האמיתי של האמה, שהיה יכול רק הוא בעצמו לקדשה.

נוכל להרוויח גם הלכה נוספת ברמב"ם, בה מצינו שלאמה עבריה יש דין פילגש², וזאת מכיוון שהתברר לנו, שכל דין זה של אמה העבריה מחודש הוא ובאמת שונה מקידושין רגילים (ונראה שבאמת אחרי חופה תיחשב לאשה רגילה גם לשיטת הרמב"ם). גם הלכה יג יוצאת מובנת: האב יכול למוכרה לשפחות גם לאחר ייעודה, כי אין לראות בקידושין אלו "אישות".

ונוסיים בהסבר הלכה טו: אין לקשר כלל וכלל בין המושג "ברירה" לבין סוגייתנו, כי באמת לא חל שום דבר מלמפרע, ולא הייתה שום כוונה שיתול דבר כלשהו מלמפרע, וכל החלות היא רק בזמן הקידושין - הייעוד. האב אינו יכול לקדש את בתו בזמן היותה אמה עבריה לא בגלל שהיא נחשבת אשת-איש מלמפרע אלא מפני שהסייר את זכותו בה מרגע המכירה, בתנאי שלבסוף ייעד אותה האדון. אבל אם הוא מת לבסוף ולא ייעד אותה - ממילא חזרה זכותו של האב מלמפרע ולכן חלים הקידושין שקידשה לפני.